ПРОБЛЕМНІСТЬ ЗМІН У ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВОЄННИМ СТАНОМ В УКРАЇНІ, ЯК ОСНОВА ДЛЯ НОВОГО ПОРЯДКУ ЦИВІЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

ДУМЧИКОВ Михайло Олександрович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4244-2419,
e-mail: m.dumchykov@yur.sumdu.edu.ua
АНДРІЄНКО Р.І. - студент 2-го курсу магістратури Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2950-3528
e-mail: boriska2018@ukr.net
УДК: 347.424
DOI 10.32782/EP.2023.4.31

Стаття присвячена аналізу змін у порядку виконання цивільних зобов'язань, які пов'язані з прийняттям воєнного стану та бойовими діями на території Україні. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації в Україну від 24 лютого 2022 року спровокувало необхідність введення спеціального правового режиму – воєнного стану, що дало можливість урегулювати деякі правовідносини, адаптувавши їх під реалії воєнного часу. Перш за все такі адаптації пов'язані з економічною і юридичними галузями держави. Водночас тримати все під контролем у такий час неможливо, а тому постала необхідність продумати засоби відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань суб'єктами, що пов'язане з веденням бойових дій на території нашої держави.

У сьогоднішніх умовах дії воєнного стану договірна діяльність в Україні де-факто розділилася на 2 частини: договори, котрі укладені до початку воєнного стану, та після його введення. Специфікою застосування форс-мажору для вітчизняних правовідносин під час воєнного стану є настання його наслідків переважно для обох сторін. Оскільки, відповідно, кожний із видів договорів, який укладений між сторонами, зазвичай містить тези про дії сторін, а саме про ті, які необхідні в умовах форс-мажорних обставин і його наслідків (котрі наступають для сторін щодо виконання договірних зобов'язань). Аналізуючи норму, наведену в ч. 1 ст. 212 ЦК України, «форс-мажор» для сторін договірних правовідносин є «відстроченою» обставиною з приводу виконання договірних правовідносин. Розглянуто, що чільною ознакою форс-мажору є причинно-наслідковий зв'язок між обставинами непереборної сили та неможливістю виконати окреме зобов'язання. Доведено, війна не може автоматично забезпечувати звільнення від виконання будь-ким в Україні абияких зобов'язань, попри те, чи є реальна можливість їх виконати, чи ні. Указано, що форс-мажору передбачає не буквальне звільнення від взятого зобов'язання як такого, а тільки звільнення від відповідальності за його невиконання, тому обов'язок по виконанню зобов'язання лишається після припинення дії форс-мажорних обставин, якщо воно не припиниться внаслідок інших можливих підстав.

Ключові слова: цивільні правовідносини, цивільне зобов'язання, цивільно-правова відповідальність, форс-мажор, обставина непереборної сили, військовий стан.

Постановка проблеми

Унаслідок оголошення воєнного стану на території України, значна кількість осіб, які мають кредитні зобов'язання, перебувають у складній фінансовій ситуації і не можуть вчасно виконувати свої платежі. Враховуючи цю проблему, Верховна Рада України прийняла Закон України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період воєнного стану». Слід зазначити, що сфера застосування цього закону обмежена і має відношення до переважно позикових угод, для яких встановлені певні пільги в разі невиконання їх зобов'язань через воєнний стан. У випадку, коли неможливо виконати зобов'язання за іншими видами договорів, рекомендується користуватися концепцією форс-мажору. Дослідження зосереджуються на аналізі юридичних наслідків воєнного стану та його впливу на договірні відносини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останній рік тема зміни порядку виконання цивільних зобов'язань через наслідки воєнного стану як форс-мажорної обставини стала однією з найбільш актуальних серед досліджень науковців. Наслідки воєнного стану мають серйозний вплив на різні сфери суспільства, включаючи цивільні відносини. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільних правовідносин вивчали такі науковці, як: І. Я. Костів, Н. А. Федосенко, О. О. Мельник, роботи яких згадані в цьому дослідженні. Інші аспекти цивільно-правових зобов'язань та їх змін, відповідно, через військовий стан, також розглядалися М. В. Логіновою, О. С. Кочиновою, В. М. Болдирєвою та ін. Оскільки на сьогоднішній день існує безпрецедентна проблематика у питанні яке розглядається в даній статті, є необхідність у розгляді змін у порядку виконання цивільних зобов'язань.

Формулювання цілей

Метою даної статті є спроба розглянути і охарактеризувати ознаки воєнного стану як форс-мажорної обставини та її наслідків для виконання цивільних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу

24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022, затвердженого Законом України №2102-IX, на території України було введено воєнний стан. З цього моменту кожен українець стикнувся з багатьма змінами. Не оминули ці зміни й цивільні правовідносини [1].

Так, 28 лютого 2022 року Торгово-промислова палата України офіційним листом № 2024/02.0-7.1 засвідчила форс-мажорну обставину (обставину непереборної сили) – військову агресію російської федерації проти України, що має силу від введення воєнного стану 24 лютого 2022 року до офіційного завершення. Зазначені обставини було визнано невідворотними і надзвичайними [2].

Варто зазначити, що форс-мажором визначають: 1) подію, яка не є передбачуваною (землетрус, епідемії, стихійне лихо, епідемії); 2) подію, як непідвладна волі сторін, але призводить до неможливості виконання обов'язків [3].

Зрозуміло, що важливим завданням на сьогодні є підтримка економіки України, зокрема шляхом виконання договірних зобов'язань, сплачення податків тощо. Як визначає у своїй роботі Н. А. Федосенко, саме «форс-мажор» – дієвий інструмент, механізм якого дозволяє звільнити від відповідальності за прострочення виконання зобов'язання, за існування реальних причин [4, с. 786]. З цією позицією важко не погодитись, адже форс-мажор, на думку авторів роботи, є тим єдиним страхувальним механізмом, який дозволить амортизувати і зменшити вплив від сторонніх факторів, а також зменшити ризики настання несприятливих наслідків особи від подій, які вона контролювати не в силах.

Для цивільної галузі права прийняття такого рішення має вагоме значення, адже з установленням факту наявності непереборної сили можуть бути пов'язані такі обставини, як: зупинення перебігу позовної давності (стаття 263 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), звіль-

нення від відповідальності за порушення зобов'язань (стаття 617 ЦК України), звільнення від відповідальності за шкоду особою, що здійснює діяльність, яка є джерелом підвищеної небезпеки (ч. 5 ст. 1187 ЦК України), тощо [5].

Для більшого розуміння аспекту визнання обставин форс-мажорними, варто вказати на їх властиві ознаки:

– нестандартність, важливість індивідуального підходу в кожному окремому випадку;

– невизначеність, що говорить про неможливість передбачити виникнення обставин під час укладання договору;

– невідворотність обставини, відсутність варіантів впливу на її настання та можливих наслідків [6].

Саме тому 15.03.2022 відбулось прийняття Закону України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким до ЦК України було додано п. 18 і п. 19 Прикінцевих і перехідних положень. Так, згідно з пунктом 19 Положень, на період дії надзвичайного чи воєнного стану продовжують діяти строки загальної, спеціальної позовної давності; строки, визначені статтею 259 ЦК України, щодо зміни тривалості позовної давності у відповідності до домовленості сторін; строки позовної давності, що пов'язані з переважним правом здійснення купівлі частки в загальному праві спільної часткової власності; позовної давності щодо вимог, що є наслідком недоліків проданого товару; до вимог щодо розірвання договору дарування; до вимог, що пов'язані з договором найму; до вимог про визнання дій виконавця заповіту як неправомірних; до вимог, пов'язаних із припиненням договору поруки [7].

Але не можна судити про однозначність того, що визнання Торгово- Промисловою Палатою агресії росії проти України форс мажорною обставиною буде нести наслідки для загальної системи правосуддя і знайде відображення у кожній конкретній справі. Так, відповідно до правової позиції, висловленої в Постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року, «сам факт запровадження воєнного стану в Україні, без обґрунтування неможливості звернення до суду саме позивачем у встановлені строки, у зв`язку із запровадження такого, не може безумовно вважатись поважною причиною для безумовного поновлення цих строків» [8].

Цим самим було констатовано, що наслідки, що трапились для конкретної особи через бойові дії можуть бути визнані як обставини непереборної сили, лише якщо ця особа має докази, тобто здатна це підтвердити. Відповідний правовий висновок був покликаний трохи стабілізувати утворену дилему, коли введенням відповідних доповнень до ЦК України ледь не було скасовано інститут позовної давності на весь період дії воєнного стану.

Узагалі, прийняття від 15.03.2022 Закону України № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» багато в чому стало визначальним і ключовим, адже, окрім вже згаданого положення про позовну давність, Прикінцеві і перехідні положення ЦК України було доповнено пунктом 18. Важливість цього пункту в тому, що ним закріплюється правило, за яким в період дії на території України воєнного стану, надзвичайного стану і в 30-денний строк після завершення відповідних станів, у випадку, якщо позичальником було прострочено виконання грошового зобов'язання за позикою (кредитом), позичальника звільняють від відповідальності, яка визначена статтею 625 ЦК України, від необхідності сплати неустойки, а неустойка й інші платежі, що були нараховані після введення воєнного стану, від 24 лютого 2022 року, мають бути списані кредитодавцем [7].

Подібні положення були введені і до Закону України «Про споживче кредитування», у пункт 6-1 Прикінцевих і перехідних положень. У відповідному законі цей пункт також знайшов і таке положення: «Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 ЦК України, у разі невиконання

зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті. Норми цього пункту поширюються, у тому числі, на кредити, визначені частиною другою статті 3 цього Закону» [9].

Так можна констатувати, що на період воєнного стану єдиною підставою для змінення процентної ставки кредитування є встановлена договором змінювана процентна ставка. Безсумнівно, позитивного значення має застосування гарантованого 30-денного періоду від закінчення воєнного/надзвичайного стану, протягом якого особа звільняється від відповідальності за невиконання, неналежне виконання, прострочення виконання грошового зобов'язання, що, безсумнівно. дає можливість особі знову налаштувати свою роботу, покращити становище і забезпечити собі необхідні умови для подальшого виконання своїх зобов'язань.

Введення положень про звільнення позичальника від відповідальності за прострочення виконання зобов'язань є цікавим, адже, з одного боку, воно є логічним і справедливим, а також забезпечує боржників, що у випадку об'єктивної неможливості сплати ними боргових зобов'язань, які пов'язані з бойовими діями, вони не потраплять в «боргову яму». З іншого боку, введення цього положення може спровокувати зловживання та порушити право кредитора на вчасне отримання виконання від боржника своїх зобов'язань. Ще цікавим моментом є деяка незрозумілість статусу нововведення й обов'язковості його застосування, тобто чи не буде застосування цих положень суддею, за своєю ініціативою, порушенням принципу змагальності. У такому випадку ці відносини можуть бути схожими до застосування інституту позовної давності, який може бути врахований судом, лише якщо про нього зазначить відповідач.

Із зазначеного постає очевидний висновок, що правовідносини позики встановлюють такий режим відповідальності позичальника за прострочення виконання свого зобов'язання, при якому він фактично звільняється від відповідальності на період дії воєнного стану і протягом тридцяти днів після нього. При цьому він звільнений від обов'язку доводити, що бойові дії вплинули на нього особисто. Правовідносини, які не підпадають під визначення «кредитних правовідносин», також можуть застосовувати правило звільнення сторони, що порушила своє зобов'язання, від відповідальності, але загальним правилом, що застосовується в цьому випадку, буде стаття 617 ЦК України. Так для звільнення від відповідальності за цією статтею, особа має довести, що порушення зобов'язання трапилось через непереборну силу або випадок. Цікавим у цьому положенні є те, що відсутність на ринку необхідних для виконання зобов'язання товарів, навіть якщо така відсутність спровокована військовими діями, не є «випадком», що прямо випливає з положень цивільного кодексу [5].

Обставини непереборної сили засвідчуються відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» Торгово-промисловою палатою України, а також уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами через видання сертифікатів [10].

Враховуючи те, що Торгово-промислова палата вже визнала введення воєнного стану форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили), процедура отримання підтвердження є спрощеною.

Щодо положень згаданого акту, також висловлювався адвокат О. О. Мельник, який зазначив, що, попри те, що вказаний офіційний лист про визнання форс-мажорних обставин стосується невизначеного кола осіб, це не означає, що положення вказаного листа звільняють від цивільно-правової відповідальності сторону договору. Важливим аспектом є саме доведення того, що зобов'язання невиконане або неможливо виконати саме через воєнні дії [11, с. 101]. З цією думкою адвоката неможливо не погодитись, адже цілком очевидно, що існування воєнного стану, форс-мажорних обставин тільки тоді буде ефективним заходом захисту законних інтересів суспільства, коли не буде провокувати зловживань і не буде призводити до безпідставного порушення виконання тих обов'язків, які можуть бути виконані та мають виконуватися.

Так для уникнення відповідальності за невиконання зобов'язань у зв'язку з бойовими діями потрібно довести, що саме конкретно бойові дії або будь-які інші фактори, що з цими бойовими діями пов'язані, спровокували настання неможливості для особи виконувати свої зобов'язання, а також послатися на те, що відповідне вже визнано форс-мажорною обставиною. Тобто потрібно констатувати, що у випадку, коли боржник не може виконувати свої зобов'язання за договором позики, він безумовно звільняється від відповідальності за такі дії, що прямо закріплено в положеннях цивільного законодавства, на період дії воєнного стану та в тридцятиденний термін після його закінчення. У тому випадку, коли форс-мажорна обставина є підставою звільнення від відповідальності особи за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань, що не пов'язане з борговими зобов'язаннями, якщо це передбачено договором або випливає із положень закону, така особа також може бути звільненою від відповідальності, коли прямо доведе, що обставини, визнані Торгово-промисловою палатою надзвичайними, мали вплив на її можливість виконувати свої зобов'язання. Проте потрібно зазначити, що в будь-якому випадку форс-мажорні обставини не звільняють від необхідності виконувати зобов'язання цілком, а лише мають вплив на зміну умов і термінів виконання зобов'язання. Щодо особи не будуть застосовані штрафні санкції у випадку наявності підстав для звільнення від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання чи за його невиконання, але після того, як припинять дію непереборні обставини, боржник має продовжити виконувати свої зобов'язання, адже в протилежному випадку з'явиться можливість притягнення його до цивільно-правової відповідальності.

У загальному вигляді зрозуміло, що держава стала на шлях справедливого вирішення проблем відповідальності за зобов'язання. Це проявляється в першу чергу в тому, що довести відсутність можливості виконати умови договору поставки, перевезення, виконання робіт тощо, значно простіше, ніж умови договору за борговими зобов'язаннями. У цьому випадку простіше навести причини, через які не відбулось виконання: проведення бойових дій на території виконання зобов'язання, руйнація транспортних шляхів, відсутність транспорту у зв'язку з його примусовим вилученням командуванням Збройних Сил України, чи його фізичним знищенням, тощо, чим довести погіршення матеріального стану, зникнення матеріальних ресурсів, які мали бути використані для виконання положень за борговими зобов'язаннями.

Протягом всієї статті напрям нашого дослідження був зміщений певним чином у бік такої ситуації, за якої особа не втратила взагалі предмет, щодо якого відбувалися договірні зобов'язання, а в деяких випадках навіть зловживала наявністю спеціального статусу воєнного стану для ухилення від належного виконання зобов'язань. Водночас потрібно розуміти та заразом розглянути й іншу можливу обставину, за якої особа фізично позбавлена можливості й бажання виконувати зобов'язання, адже воєнні дії вплинули на неї безпосередньо – вона втратила об'єкт договору. Невибіркове, подекуди килимове бомбардування населених пунктів російською терористичною армією призвело до значної руйнації житлового фонду у великій кількості населених пунктів, серед яких Харків, Бахмут, Попасна, Маріуполь, Київ, Одеса й т.ін. Так велика кількість людей в Україні укладає кредитні договори, і непоодинокі випадки, коли житло вщент зруйноване, а кредитні зобов'язання за цим житлом в особи залишились. На цей випадок державою було розроблено механізм, який введено в дію 28.01.2023 року Законом України №2823-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України», згідно з яким Закон України «Про споживче кредитування», у частині Прикінцевих і перехідних положень було доповнено пунктами 8-16 [12].

Так, відповідно до пункту 12 цього акту, протягом 90 днів після припинення/скасу-

вання воєнного стану, боржник має право звернутися до кредитора задля анулювання заборгованості, що виникла в боржника згідно з договором про споживчий кредит, якщо виконуються вимоги одночасно:

1). Предмет забезпечення – це нерухоме майно, що було знищено внаслідок збройної агресії російської федерації, якщо це майно було чи мало стати єдиним місцем проживання для іпотекодавця, що відмінний від позичальника, але належить до сім'ї позичальника чи сім'ї боржника.

2). Заборгованість, станом на 23.02.2022 року за цим договором не була прострочена більше як на 7 днів.

3). Метою отримання відповідного кредиту за договором було придбання, будівництво або реконструкція відповідного зруйнованого житлового нерухомого майна чи майнових прав на них.

У випадку отримання відповідної заяви, кредитор анулює заборгованість за цим договором, у тому числі основну суму, комісії, проценти й інші платежі, а також отримує право на набуття від держави компенсації. Розмір компенсації не має перевищувати основну суму кредиту. Інші ж витрати, тобто недоотримані проценти, інші доходи і комісії, визнаються відповідно до цього закону; у відносинах, де відбулось анулювання заборгованості, – упущеною вигодою, а з цього можуть бути відшкодовані кошти, згідно із законодавством, за рахунок російської федерації.

Ця конструкція є цікавою з правового відображення: по-перше, відбувається, свого роду, гарантування, що позичальник, який дотримався процедури з подання заяви, і дійсно отримав право на анулювання заборгованості, не буде виплачувати кредитне зобов'язання за неіснуючу квартиру, що була зруйнована; по-друге встановлюється право кредитора на отримання відшкодування, щоб анулювання заборгованості не мало ефекту необґрунтованих втрат для кредитора; а по-третє, визначено механізм та обсяг відповідальності для держави-агресора за дії, що спричинили руйнування відповідного нерухомого майна.

Ще цікавим для аналізу є пункт 8 зазначеного акту, який вводить право позичальника на звернення до кредитора із заявою про призупинення сплати грошового зобов'язання, що включає основну суму кредиту, проценти, комісію, інші платежі за кредитним договором, предметом якого є нерухоме майно на час введення воєнного стану та протягом 90 днів після скасування чи припинення його, якщо наявна хоч одна з ознак:

1. Нерухоме майно на час подання заяви знаходиться на тимчасово окупованій території чи на території, де проводяться бойові дії, на території, що тимчасово окупована збройними формуваннями російської федерації.

2. Нерухоме майно було пошкоджено через збройну агресію рф, може бути відновлене виключно шляхом реконструкції чи капітального ремонту.

3. Нерухоме майно було знищеним через збройну агресію рф, і відновлення шляхом реконструкції чи капітального ремонту є неможливим або економічно недоцільним.

Для цього кредитору потрібно надати оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, що підтверджують зазначений стан нерухомого майна. Відповідне введення є справедливим, добре узгоджується з попередньо дослідженим пунктом 12, сукупно формує справедливу модель відповідальності за зобов'язанням щодо майна, доступ до якого, або технічні характеристики і вид якого змінені, унаслідок ведення бойових дій. Також цей акт передбачає відновлення обов'язку сплати позичальником у випадку отримання відшкодування від держави не пізніше ніж після 180 днів від припинення воєнного стану, зі звільненням від сплати в період від 24.02.2022 до дня відновлення сплати грошового зобов'язання [12].

Ці нововведення формують адекватний порядок розрахунку зобов'язання, який одночасно враховує інтереси кредитора і позичальника. Єдине питання в цьому акті залишає механізм отримання відшкодування від держави-агресора, який поки що не передбачено ніяким нормативним актом.

Висновки

Підводячи підсумки, потрібно зазначити, що діяльність державних інституцій є значною, а відповідні відносини ще перебувають у процесі доопрацювання справедливих механізмів відповідальності і звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань, що можуть виникнути під час воєнного стану. У загальному розумінні стало очевидним, що на цивільні відносини знайшло своє відображення правило спрощеного доведення настання обставини непереборної сили для строків позовної давності, хоча й не безумовного продовження їх на весь період воєнного стану. Так для продовження строків із застосуванням положень про воєнний стан потрібно довести, що форс-мажорні обставини, які вже були визнані Торгово-промисловою палатою, трапились саме з позивачем. Відповідальність за неналежне виконання зобов'язань у загальному вигляді має таку систему: за прострочення сплати кредитних зобов'язань особа звільняється від відповідальності на період воєнного стану і тридцяти днів після його закінчення, щодо інших, некредитних зобов'язань, то за їх невиконання/неналежне виконання особа звільняється, якщо доведе, що визначені Торгово-промисловою палатою форс-мажорні обставини воєнного стану мали значення саме для сторони, що не виконала/не належно виконала зобов'язання. Поправки, які внесені до Закону України «Про споживче кредитування», передбачають, що боржник може розраховувати на звільнення від сплати за зобов'язання, якщо предмет договору у вигляді нерухомого майна було зруйновано, із відшкодуванням кредитору залишків кредитного зобов'язання нашою державою і державою агресором коштів, а також зупинення у виконанні кредитних зобов'язань у випадку пошкодження, руйнування чи знаходження нерухомого майна на тимчасово окупованій, чи іншій, пов'язаній із бойовими діями території. Це свідчить про комплексний і справедливий підхід держави, доопрацювання в майбутньому механізмів притягнення до відповідальності країни агресора, а також врахування інтересів як кредитора, так і боржника.

Це, своєю чергою, може стати в подальшому основою для майбутніх робіт, де буде порушено питання раціоналізації, оптимізації і покращення правовідносин, що склалися.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. С. 16. Ст. 2497.

2. Лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 «Про засвідчення форс-мажорною обставиною військову агресію Російської Федерації проти України» від 28.02.2022 року/ *Торгово промислова палата України*. URL : https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2022/02/Lyst_TPPU_fors-mazhor_-28.02-1.jpg. (дата звернення: 01.03.2023).

3. Костів І. Я. Форс-мажор за договором контрактації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: Збірник наукових статей. 2019. Вип. 51. С. 33-39.

4. Федосенко Н. А. Вплив воєнного стану як форс-мажору на виконання цивільно-правових. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 785-787.

5. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

6. Клименко О. Державне регулювання ринку страхування у форс-мажорних ситуаціях. *Публічне урядування*, № 25(5). 2020. С. 95-106.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022

№2120-IX. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text. (дата звернення: 01.02.2023)

8. Постанова Верховного Суду № 500/1912/22 від 29 вересня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : https:// reyestr.court.gov.ua/ Review/106545406. (дата звернення: 01.02.2023).

9. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 №1734-VIII. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text. (дата звернення: 01.02.2023)

10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 №671/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/671/97-вр#Text. (дата звернення: 22.01.2023);

11. Мельник О. О. Виконання умов договору внаслідок дії обставин форс-мажору під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 98-102.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 01.12.2022 №2823-IX. *Верховна Рада України*. URL : https://z akon.rada.gov.ua/laws/show/2823-20#Text. (дата звернення: 22.01.2023).

SUMMARY

The article analyzes the changes in the procedure for fulfillment of civil obligations related to the introduction of martial law and hostilities on the territory of Ukraine. The full-scale armed invasion of Ukraine by the Russian Federation on February 24, 2022 provoked the need to introduce a special legal regime - martial law, which made it possible to regulate certain legal relations by adapting them to the realities of wartime. First, such adaptations are related to the economic and legal sectors of the state. At the same time, it is impossible to keep everything under control at such a time, and therefore it became necessary to think over the means of liability for non-fulfillment or improper fulfillment of their obligations by entities related to the conduct of hostilities on the territory of our state.

In the current conditions of martial law, contractual activity in Ukraine has de facto been divided into 2 parts: contracts concluded before the beginning of martial law and after its introduction. The specificity of force majeure for domestic legal relations during martial law is that its consequences are mainly for both parties. Since, accordingly, each type of agreement concluded between the parties usually contains theses on the actions of the parties, namely: what should be done in the event of force majeure and its consequences for the parties in terms of fulfillment of contractual obligations. Analyzing the provision of Part 1 of Article 212 of the Civil Code of Ukraine, the author shows that force majeure is a postponing circumstance for the parties to contractual legal relations regarding the performance of contractual legal relations. The author considers that the main feature of force majeure is the causal link between force majeure circumstances and the inability to fulfill a particular obligation. It is proved that war cannot automatically provide for exemption from fulfillment of any obligation by anyone in Ukraine, regardless of whether there is a real possibility to fulfill them or not. The author points out that force majeure does not provide for a literal release from the obligation as such, but only for release from liability for its non-fulfillment, and therefore the obligation to fulfill the obligation remains after the force majeure has ceased, unless it is terminated due to other possible grounds.

Keywords: civil legal relations; civil obligation; civil liability; force majeure; force majeure; martial law; martial law.